

POVRATAK
EKONOMIJE DEPRESIJE
I SVETSKA KRIZA 2008.

Uvod

Za Veliku depresiju tridesetih godina prošlog veka većina ekonomista, u meri u kojoj uopšte razmišljaju o toj temi, smatra da je bila bezrazložna, bespotrebna tragedija. Samo da Herbert Huver, suočen sa ekonomskom recesijom, nije pokušao da uravnoteži budžet; samo da Federalne rezerve nisu branile zlatni standard na račun domaće privrede; samo da su zvaničnici hitno obezbedili gotovinu ugroženim bankama i time predupredili bankovnu paniku koja se razvila 1930–1931, krah berze 1929. izazvao bi samo recesiju uobičajenih razmera i ona bi brzo bila zaboravljena. Međutim, pošto su ekonomisti i političari naučili lekciju – nijedan savremeni ministar finansija ne bi ponovio čuveni savet Endrua Melona da treba „likvidirati rad, likvidirati deonice, likvidirati farmere, likvidirati nekretnine... pročistiti sistem od truleži“ – više nikada se ne može desiti ništa poput Velike depresije.

Ili ipak može? Krajem devedesetih, privreda grupe azijskih zemalja – privreda zemalja koje su držale oko četvrtinu svet-ske proizvodnje i od kojih je živelo preko 600 miliona ljudi

– doživela je ekonomski sunovrat koji je zlokobno podsećao na Veliku depresiju. Slično Velikoj depresiji, ova kriza je udarila kao grom iz vedra neba, a većina učenih glava predviđala je nastavak ekonomskog uspona čak i kada je kriza već uzela maha; baš kao i tridesetih, kada se pokazalo da su konvencionalna ekonomska rešenja neuspešna, možda čak i kontraproduktivna. Činjenica da se tako nešto moglo desiti u savremenom svetu trebalo je da izazove trnce jeze kod svakoga ko iole poznaje istoriju.

Na mene je bez sumnje tako delovala. Prvo izdanje ove knjige je napisano kao odgovor na azijsku krizu devedesetih. Dok su je neki posmatrali kao specifično azijski fenomen, ja sam je smatrao ozbiljnim upozorenjem za sve nas – upozorenjem da problemi ekonomije depresije nisu iščezli iz savremenog sveta. Nažalost, s pravom sam bio zabrinut: u trenutku kada drugo izdanje ove knjige ide u štampu, veći deo sveta, pri čemu Sjedinjene Države nikako nisu izuzetak, rve se s finansijskom i ekonomskom krizom koja više od azijskih nedaća devedesetih podseća na Veliku depresiju.

Upravo smo za ovu vrstu ekonomskih problema, koje je Azija doživela pre jednu deceniju i koji nas danas sve pogađaju, mislili kako smo naučili da je predupredimo. U lošim starim danima, napredne ekonomije sa stabilnim vladama – poput britanske dvadesetih godina – možda nisu imale nikakav odgovor na periode produžene stagnacije i deflacije; ali, mislili smo da smo, između Džona Majnarda Kejnza i Milтона Fridmana, naučili dovoljno kako bismo sprečili da se tako nešto ponovi. Manje države – kao Austrija 1931. godine – možda su nekada bile prepuštene na milost i nemilost finansijskim burama, bez mogućnosti da kontrolišu sopstvenu ekonomsku sudbinu; ali današnji vešti bankarski i vladini službenici (da ne pominjemo

Međunarodni monetarni fond) trebalo bi da brzo sastave pakete spasonosnih mera koji bi obuzdali takve krize pre nego što uzmu maha. Vlade su možda nekada – kao vlada Sjedinjenih Država 1930–1931. godine – mogle samo bespomoćno da gledaju kako se nacionalni bankarski sistem urušava. Ali u savremenom svetu osiguranje depozita i spremnost Federalnih rezervi da odmah obezbede gotovinu ugroženim institucijama trebalo bi da spreče takav scenario. Niko razuman nije mislio da su ekonomske krize prošlost. Ipak, bili smo sigurni da ma kakvi problemi nas čekali u budućnosti, teško da će iole podsećati na krizu dvadesetih i tridesetih godina 20. veka.

Ali, pre deset godina trebalo je da shvatimo kako nema mesta takvoj samouverenosti. Japan je veći deo devedesetih proveo u ekonomskoj zamci koja bi bila potpuno bliska Kejnzju i njegovim savremenim. Nasuprot Japanu, manje azijske privrede prešle su put od uspona do sunovrata doslovno preko noći – a scenario njihove propasti kao da je prepisan iz finansijske istorije tridesetih.

U to vreme sam ovako razmišljao o tome: kao da se bakterija koja je izazivala smrtonosnu kugu ponovo pojavila u formi otpornoj na sve standardne antibiotike iako se dugo smatralo da ju je moderna medicina pobedila. Evo šta sam napisao u uvodu prvog izdanja ove knjige: „Do sada je tek ograničen broj ljudi pao kao žrtva tih novih neizlečivih sojeva; ali čak i mi koji smo zasad imali sreće bili bismo ludi da po svaku cenu ne tragamo za novim lekovima, novim sredstvima profilakse, kako ne bismo sami postali sledeće žrtve“.

Pa, bili smo ludi i kuga je sada udarila na nas.

Veliki deo ovog novog izdanja posvećen je azijskoj krizi devedesetih, koja izgleda da je bila svojevrsna proba za globalnu krizu što se danas zahuktava. Ali, dodao sam i mnogo novog

materijala, u pokušaju da objasnim kako su se Sjedinjene Države našle u situaciji sličnoj onoj u kojoj je Japan bio pre deset godina, kako se Island našao u situaciji sličnoj tajlandskoj i kako su se zemlje koje su već doživele krizu devedesetih, na svoj užas, ponovo našle pred ponorom.

O ovoj knjizi

Dopustite mi da na samom početku priznam kako je ova knjiga zapravo analitički traktat. Ona ne govori toliko o tome *šta* se desilo, koliko o tome *zašto* se desilo. Verujem da je važno razumeti kako se ova katastrofa mogla dogoditi, kako žrtve mogu da se oporave i na koji način možemo da je predupredimo. To znači da je krajnji cilj, kao što to kažu u poslovnim školama, razviti teoriju slučaja – da bismo shvatili kako treba razmišljati o datoj temi.

Pokušao sam da izbegnem suvoparno teorijsko izlaganje. Nema jednačina, nema nedokučivih dijagrama i nema (nadam se) neshvatljivog žargona. Kao ugledan ekonomista, sposoban sam da pišem stvari koje niko ne može da tumači. Doista, ta nečitljiva pisanija – moja i tuđa – najviše su mi pomogla da uobličim stanovišta koja ovde izlažem. Ali svetu je danas potrebna informisana akcija; a da bismo do nje došli, ideje moraju biti predstavljene na način pristupačan širokom krugu ljudi kojih se tiču, ne samo diplomiranim ekonomistima. U svakom slučaju, jednačine i dijagrami formalne ekonomije uglavnom su samo pomoćna sredstva, skele, pomoću kojih se podiže intelektualna građevina. Kada je sazidamo do određene tačke, skele mogu da se uklone, kako bi se otkrila građevina ozidana običnim, svima razumljivim jezikom.

Takođe se ispostavilo da je veći deo knjige narativan, iako je krajnji cilj analitički. To je delom zbog samog toka priče – sleda događaja – što je često važan ključ za smisleno teorijsko razumevanje slučaja. (Na primer, svako „fundamentalističko“ viđenje ekonomske krize – to jest, shvatanje da je privrede snašla zaslužena kazna – mora se uhvatiti u koštac sa zanimljivom koincidencijom da je toliko naizgled potpuno različitih privreda u periodu od par meseci upalo u ćorsokak). Ali, svestan sam i da iznošenje sleda događaja daje kontekst neophodan za svaki pokušaj objašnjenja, kao i da većina ljudi poslednjih osamnaest meseci nije opsesivno pratila razvoj ove ekonomske drame. Ne seća se svako šta je premijer Mahathir izjavio u Kuala Lumpuru u avgustu 1997, niti to povezuje s potezima koje je godinu dana kasnije povukao Donald Cang u Hongkongu. Pa, ova knjiga će osvežiti vaše pamćenje.

Napomena o intelektualnom stilu: autori literature koja se bavi ekonomijom često podležu iskušenju da pišu preterano visokoparno, posebno kada je u pitanju ovako ozbiljna tema. Nije da su događaji kojima se bavimo nevažni, u nekim slučajevima su to pitanja života i smrti. Ali, učene glave previše često, baš zato što je tema tako ozbiljna, smatraju da joj se mora pristupiti sa svečanom ozbiljnošću: da se o velikim temama mora pisati velikim rečima; da nije dozvoljena nikakva neformalnost ili neozbiljnost. Međutim, ispostavilo se da čovek, ako namerava da shvati smisao novih i čudnih fenomena, mora biti spreman da se igra idejama. Reč „igra“ koristim sasvim promišljeno: gordi ljudi, lišeni kreativnosti, gotovo nikada ne dolaze do novih uvida, ni u ekonomiji ni inače. Pretpostavimo da vam kažem kako „Japan pati od suštinske neprilagodivosti, jer državno posredovani model privrednog rasta dovodi

do strukturne rigidnosti“. Pa, vidite: u suštini vam nisam rekao ništa. U najboljem slučaju sam vam preneo utisak da su problemi vrlo teški i da za njih nema jednostavnih rešenja – a to je utisak koji bi mogao da bude i potpuno pogrešan. S druge strane, pretpostavimo da vam japanske probleme ilustrujem zabavnom pričom o usponima i padovima kooperative za čuvanje dece (koju ću, zaista, više puta pomenuti u knjizi).

Možda zvuči smešno, možda će vas takva neozbiljnost pristupa uvrediti, ali takvo neobično poređenje ima svoju svrhu: razmrdava um usmeravajući ga u novom pravcu razmišljanja, ukazujući da, možda, u ovom slučaju zaista postoji iznenađujuće jednostavno rešenje, makar za deo japanskih problema. Zato ne očekujte svečano dostojanstvenu, visokoparnu knjigu: ciljevi joj ne mogu biti ozbiljniji, ali stil pisanja biće onoliko neozbiljan koliko to tema zahteva.

Imajući sve to na umu, započnimo naše putovanje, počev od sveta kakav nam se činio da jeste do pre samo par godina.

„Glavni problem je rešen“

Robert Lukas, profesor Čikaškog univerziteta i dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 1995, na godišnjem susretu Američkog udruženja ekonomista 2003. godine održao je predavanje kao odlazeći predsednik udruženja. Nakon objašnjenja da je makroekonomija nastala kao odgovor na Veliku depresiju, objavio je kako je vreme da ova oblast krene dalje: „Glavni problem prevencije depresije je, u svakom praktičnom smislu, rešen“, izjavio je on.

Lukas nije tvrdio kako je završeno ciklično privredno kretanje u kome se naizmenično u nejednakim vremenskim intervalima smenjuju recesije i ekspanzije, a koje nas prati bar poslednjih vek i po. Ali jeste tvrdio da je ovo ciklično kretanje ukroćeno, i to toliko da gotovo nema nikakve koristi od daljeg obuzdavanja: „peglanje“ vijugavosti ekonomskog rasta bi, tvrdi on, donelo samo beznačajne dobitke za opšte blagostanje. Zato je smatrao kako je vreme da se pažnja usredsredi na teme poput dugoročnog ekonomskog rasta.

Nije samo Lukas tvrdio da je problem prevencije depresije rešen. Godinu dana posle njega je Ben Bernanke, bivši profesor

na Prinstonu koji je prešao u službu Federalnih rezervi – i uskoro je trebalo da bude imenovan za predsedavajućeg Saveta guvernera Federalnih rezervi – održao izuzetno optimističan govor pod naslovom „Velika umerenost“, u kome je tvrdio, vrlo slično Lukasu, da je moderna makroekonomska politika rešila problem cikličnog ekonomskog kretanja – ili, preciznije, da je ovaj problem do te mere ublažila da je postalo besmisleno tretirati ga kao pitanje od prvorazrednog značaja.

Osvrnemo li se na ove izjave s distance od samo nekoliko godina, u trenucima kada veći deo sveta grca u finansijskoj i ekonomskoj krizi koja i te kako podseća na krizu tridesetih godina prošlog veka, deluje nam kao da iz njih izbija skoro neverovatno samozadovoljstvo njihovih autora. Ovaj optimizam je posebno čudan ako uzmemo u obzir činjenicu da su upravo tokom devedesetih u velikom broju zemalja – uključujući i Japan, drugu po veličini svetsku privredu – *zaista iskršli* ekonomski problemi koji bude uspomene na Veliku depresiju.

Ali, početkom ove decenije problemi ekonomske depresije još nisu pogađali Sjedinjene Države i činilo se da je inflacija – pošast iz sedamdesetih godina – konačno potpuno pod kontrolom. A i relativno umirujuća ekonomska kretanja su se dešavala u političkom kontekstu koji je budio optimizam: činilo se da u poslednjih skoro devedeset godina svetska situacija nije bila nikad povoljnija po tržišne ekonomije.

Trijumfalni kapitalizam

Ovo je knjiga o ekonomiji; ali ekonomija se neizbežno odigrava u političkom kontekstu i nemoguće je razumeti svet od pre nekoliko godina ako ne razmotrimo i osnovnu političku

činjenice iz devedesetih: propast socijalizma, ne samo kao vladajuće ideologije, nego i kao ideje dovoljno moćne da utiče na ljudska shvatanja sveta.

Taj kraj je, za divno čudo, započeo u Kini. I dalje je neverovatno to što je Deng Sjaoping još 1978. usmerio državu na put za koji će se ispostaviti da je vodi ka kapitalizmu – samo tri godine posle pobede komunisti u Vijetnamu, samo dve godine posle unutrašnjeg poraza radikalnih maoista koji su želeli da nastave putem Kulturne revolucije. Verovatno ni Deng nije u potpunosti shvatao kuda će ih to odvesti; svakako je i ostatku sveta trebalo mnogo vremena da pojmi da se milijarda ljudi tiho odrekla marksizma. Čak ni početkom devedesetih značaj transformacije Kine nije uopšte zabeležen u učenim krugovima; u bestsellerima tog vremena svetska ekonomija je prikazivana kao arena frontalne borbe između Evrope, Amerike i Japana – Kina je, ako je uopšte i pominjana, smatrana sporednim igračem, eventualno delom rastućeg jen-bloka.

Bez obzira na to, svi su shvatali da se nešto promenilo, a to „nešto“ je bio pad Sovjetskog Saveza.

Niko zaista ne shvata šta se zbilo sa sovjetskim režimom. Danas, kad pogledamo unazad, celu tu strukturu vidimo kao svojevrsnu nestabilnu građevinu, osuđenu da se na kraju uruši. Ipak, taj režim se održao na vlasti tokom građanskog rata i gladi; u krajnje nepovoljnoj situaciji uspeo je da porazi naciste i bio je sposoban da mobilize naučne i industrijske resurse za utakmicu sa Amerikom zbog nuklearne nadmoći. To kako je moguće da je skončao tako iznenada, ne uz prasak nego škripeći, trebalo bi da smatramo jednom od najvećih zagonetki političke ekonomije. Možda je bilo samo pitanje vremena – pošto se čini da revolucionarni žar, iznad svega volja da se protivnici ubijaju u ime višeg interesa, ne može da potraje duže od par

generacija. Ili je, možda, režim postepeno podrivan upornim odbijanjem kapitalizma da pokaže odgovarajući stepen dekadencije. Ja imam svoju teoriju – doduše, ne mogu je potkrepiti dokazima – da je uspon azijskih kapitalističkih privreda diskretno ali duboko demoralisao dejstvo na sovjetski režim jer je pokazao kako je sve manja tvrdnja tog režima da mu je istorija naklonjena. Iscrpljujući rat u Avganistanu, u kome je bilo nemoguće pobediti, sigurno je doprineo toj propasti, kao i očigledna nesposobnost sovjetske industrije da parira industriji naoružanja Ronalda Regana. Iz kojih god razloga, sovjetska imperija u Istočnoj Evropi odjednom se srušila 1989, kao i sam Sovjetski Savez 1991. godine.

Posledice tog pada su se osetile širom sveta, kako na očigledne tako i na suptilnije načine. Sve te posledice su išle u prilog političkoj i ideološkoj dominaciji kapitalizma.

Naravno, pre svega, više stotina miliona ljudi koji su živeli pod marksističkim režimima odjednom su postali građani država spremnih da pruže priliku tržištu. Međutim, donekle iznenađuje što se to na izvestan način ispostavilo kao najmanje važna posledica pada Sovjetskog Saveza. Nasuprot većinskim očekivanjima, „tranzicione privrede“ Istočne Evrope nisu brzo postale velika sila svetskog tržišta, niti omiljena destinacija stranih investitora. Upravo suprotno, većinom su vrlo tegobno sprovele tranziciju: na primer, Istočna Nemačka je postala nemački ekvivalent italijanskog juga – trajno zaostali region koji predstavlja stalan izvor socijalnih i fiskalnih problema. Tek danas, gotovo dve decenije posle pada komunizma, razvoj samo par zemalja – Poljske, Estonije i Češke – počinje da liči na uspešnu priču. A sama Rusija je postala iznenađujuće moćan izvor finansijske i političke nestabilnosti u celom svetu. Ali, ostavimo tu priču za poglavlje 6.

Još jedna neposredna posledica propasti sovjetskog režima jeste to što su druge vlade koje su se oslanjale na njegovu veličinu bile prepuštene same sebi. Pošto su protivnici kapitalizma idealizovali neke od tih zemalja, njihovo iznenadno siromaštvo – a, s tim u vezi i otkriće njihove prethodne zavisnosti – doprineo je potkopavanju legitimnosti takvih pokreta. Dok je delovala kao herojska država koja se sama, stisnute pesnice, suprotstavlja Sjedinjenim Državama, Kuba je predstavljala privlačan simbol za revolucionare širom Latinske Amerike – naravno, kudikamo privlačniji od sive moskovske birokratije. Ofucanost post-sovjetske Kube ne samo da razbija iluzije, nego jasno pokazuje činjenicu da je herojsko držanje u prošlosti bilo moguće samo zahvaljujući ogromnim subvencijama dobijenim upravo od istih onih birokrata. Sličan je i slučaj Severne Koreje, čija vlada je do devedesetih, uprkos svojoj jezovitosti, imala izvesnu mističnu draž za radikale, posebno među južnokorejskim studentima. Kada je stanovništvo Severne Koreje počelo doslovno da umire od gladi nakon što je prestala da stiže pomoć iz Sovjetskog Saveza, i te čari je nestalo.

Još jedna manje ili više direktna posledica sovjetskog pada jeste nestanak mnogih radikalnih pokreta koji su, bez obzira na tvrdnje da počivaju na čistom revolucionarnom duhu, u stvari mogli da deluju samo zahvaljujući tome što im je Moskva obebeđivala oružje, kampove za obuku i novac. Evropljani vole da ističu kako su radikalni teroristi sedamdesetih i osamdesetih – Bader-Majnhof u Nemačkoj, Crvene brigade u Italiji – tvrdili za sebe da su istinski marksisti koji nemaju veze s korumpiranim starim komunistima u Rusiji. Međutim, danas znamo da su i te kako zavisili od pomoći sovjetskog bloka i da su, čim je ta pomoć presušila, nestali i dotični pokreti.

Iznad svega, ponižavajući krah Sovjetskog Saveza uništio je socijalistički san. Vek i po je socijalistička ideja – svako prema

mogućnostima, svakome prema potrebama – bila žarišna intelektualna tačka za sve one nezadovoljne mestom u raspodeli koje im dodeljuje tržište. Nacionalistički lideri su prizivali socijalističke ideale kada bi blokirali strane investicije ili otpisivali dugove prema inostranstvu; u zahtevima za većim platama radnički sindikati služili su se retorikom socijalizma; čak su i biznismeni uvijeno apelovali na socijalističke principe tražeći zaštitne carine i subvencije. A one vlade koje su manje ili više prihvatale principe slobodnog tržišta, činile su to tako oprezno, pomalo sramežljivo, zato što su uvek strahovale da bi potpuno prepuštanje tržišnoj regulaciji bilo shvaćeno kao brutalna, nehumana i antisocijalna politika.

Ali ko je danas u stanju da zaista ozbiljno izgovara socijalističke parole? Kako pripadam bebi-bum generaciji sećam se kada je ideja revolucije, hrabrih ljudi koji menjaju tok istorije, posedovala izvestan glamur. Danas je samo bolesna šala: posle svih čistki i guluga, Rusija je postala potpuno nazadna i korumpirana; a Kina je, posle svih Velikih skokova napred i Kulturnih revolucija, zaključila da je najviše dobro praviti novac. Još uvek postoje radikalni levičari, koji zadrto tvrde da još nismo ni iskusili istinski socijalizam; i još uvek postoje umereni levičari koji iznose osnovanije tvrdnje da je moguće odbaciti marksizam-lenjinizam, a pri tom ne postati nužno pristalica Milтона Fridmana. Ali ta vrsta opozicije kapitalizmu izgubila je prvobitnu srčanost.

To znači da po prvi put od 1917. živimo u svetu u kome se prava svojine i slobodnog tržišta smatraju fundamentalnim načelima, ne mrskim koristoljubivim smicalicama; gde se neprijatni aspekti tržišnog sistema – neravnopravnost, nezaposlenost, nepravda – prihvataju kao životne činjenice. Kao i u viktorijanskoj eri, kapitalizam je siguran ne samo zahvaljujući svojim uspesima – koji su, uskoro ćemo videti, odista bili vrlo realni

– nego i zato što niko ne nudi zadovoljavajuću alternativu.

Takva situacija neće večno trajati. Sigurno će biti drugih ideologija, drugih snova; a pojaviće se utoliko pre ukoliko trenutna ekonomska kriza potraje i produbi se. Za sada, kapitalizam vlada svetom bez takmaca.

Kroćenje privrednog ciklusa

Rat i ekonomska kriza su oduvek veliki neprijatelji kapitalističke stabilnosti. Ratovi, treba li uopšte napominjati, još uvek postoje. Ali, ratovi koji su gotovo dokrajčili kapitalizam sredinom 20. veka bili su konflikti ogromnih razmera između velikih sila. Teško je pretpostaviti da bi takav rat mogao da izbije u doglednoj budućnosti.

Šta je s depresijom? Velika depresija doterala je i kapitalizam i demokratiju blizu tačke uništenja i manje ili više direktno dovela do rata. Međutim, u industrijskom svetu je usledilo doba postojanog ekonomskog rasta, tokom kog su recesije bile kratkotrajne i blage, a oporavci snažni i istrajni. Krajem šezdesetih u Sjedinjenim Državama već tako dugo nije bilo recesije da su ekonomisti počeli da drže konferencije na teme poput: „Da li su privredni ciklusi prevaziđeni?“

Pitanje je bilo preuranjeno: sedamdesete su bile decenija „stagflacije“, kombinacije ekonomskog pada i inflacije. Nakon dve energetske krize, 1973. i 1979, usledila je najgora recesija od tridesetih godina. Ali, devedesetih je pitanje ponovo počelo da se postavlja. Kao što smo upravo videli, i Robert Lukas i Ben Bernanke javno su izjavili pre par godina da su dani zaista ozbiljnih recesija, o svetskim recesijama da se i ne govori, prošlost, iako će privreda i dalje patiti od povremenih posrtanja.

Kako se odlučujete na jednu takvu izjavu, osim što primećujete da ekonomija odavno nije bila u ozbiljnijoj recesiji? Da bismo na to odgovorili, potrebno je da napravimo teorijsku digresiju i zapitamo se šta je suština privrednih ciklusa. Konkretnije, zašto tržišne ekonomije doživljavaju recesije?

Šta god činili, ne recite da je odgovor očigledan – da se recesije dešavaju zbog X, pri čemu je X predrasuda po vašem izboru. Uistinu, ako razmislite – posebno ako shvatate i generalno verujete da tržišta obično uspevaju da usklade ponudu i potražnju – recesija vam zaista deluje kao vrlo neobična pojava. Ali, u periodima krize, posebno ozbiljne, čini se da ponude ima u izobilju a potražnje nema uopšte. Ima radnika spremnih da rade ali nema dovoljno posla, ima savršeno dobrih fabrika ali nedovoljno narudžbina, otvorenih prodavnica ali ne i kupaca. Lako je shvatiti kako je moguće da potražnja za *nekom* robom opadne: ako proizvođači prave mnogo Barbika, a ispostavi se da potrošači žele Brac lutke, deo tih Barbika neće se prodati. Ali, kako je moguće da potražnja za dobrima uopšte bude premala? Zar ljudi ne moraju da potroše novac na *nešto*?

Problem razumevanja recesije delom proizlazi iz toga što je teško zamisliti šta se dešava tokom recesije, svesti to na čoveku razumljivu meru. Ali, ja imam omiljenu priču koju volim da koristim kako za objašnjenje suštine problema recesije, tako i kao „kreativni podsticaj“ za sopstveni tok misli (čitaočima mojih prethodnih knjiga ta priča je već poznata). To je istinita priča, iako ću joj u 3. poglavlju dodati izmišljenu razradu, kako bih pokušao da objasnim japansku krizu.

Priču su ispričali Džoan i Ričard Svini u članku objavljenom 1978. pod naslovom „Monetarna teorija i kriza kooperativa za čuvanje dece Grejt Kapitol Hil“. Nemojte da vas naslov odbije: stvar je ozbiljna.

Svinijevi su sedamdesetih bili članovi, gle iznenađenja, kooperative za čuvanje dece: udruženja mladih parova, u ovom slučaju uglavnom zaposlenih pri Kongresu, koji su hteli da jedni drugima čuvaju decu. Ova konkretna kooperativa je bila neobično velika, sa oko 150 parova, što znači ne samo da je obuhvatala mnogo potencijalnih bebi-sitera, nego i da organizacija – posebno vođenje računa da svaki par pošteno odradi svoj deo posla – nije bila tako prosta.

Kao i mnoge takve ustanove, kooperativa Kapitol Hil rešavala je problem izdavanjem papirnih potvrda, to jest kupona koji osobi u čijem su posedu daju pravo na sat vremena čuvanja dece. Bebi-siteri su dobijali odgovarajući broj kupona od ljudi čiju decu čuvaju. Taj sistem je zamišljen tako da onemogućiti zabušavanje – automatski osigurava da s vremenom svaki par dobije tačno onoliko sati čuvanja dece koliko i odradi.

Ali, nije bilo baš tako jednostavno. Ispostavilo se da je za takav sistem potrebno da u opticaju bude veliki broj kupona. Parovi koji su zaredom imali nekoliko slobodnih večeri, bez iznenadnih planova za izlaske, pokušavali su da akumuliraju zalihe kupona za ubuduće; a takva akumulacija istovremeno znači da su se zalihe drugih parova osipale, ali svaki par bi s vremenom verovatno poželeo da u proseku ima dovoljno kupona da može nekoliko puta izaći između perioda čuvanja dece. Izdavanje kupona u Kapitol Hilu bilo je komplikovana rabota: parovi su dobijali kupone pri dolasku, trebalo je da ih predaju pri odlasku, ali su i članarine, koje su korišćene za plaćanje organizatora, plaćali u kuponima itd. Detalji nisu ni važni; poenta je da je u jednom trenutku bilo u opticaju srazmerno malo kupona – u stvari, premalo za potrebe kooperative.

Rezultat je bio zanimljiv. Parovi koji su smatrali da imaju nedovoljne zalihe kupona s nestrpljenjem su čekali prilike da

čuvaju decu i nerado su izlazili. Ali tek kada jedan par odluči da izađe, drugi dobija priliku da čuva decu, ali su prilike bile sve ređe te su se parovi još teže odlučivali da troše sakupljene zalihe kupona, osim za posebne prilike, koje su postale retkost.

Ukratko, kooperativa je ušla u recesiju.

Zastanimo za trenutak. Kako reagujete na ovakvu priču?

Ako ste zbunjeni – zar ovo ne bi trebalo da je knjiga o svet-skoj ekonomskoj krizi, a ne o čuvanju dece? – promakla vam je suština. Funkcionisanje kompleksnog sistema, bilo da se radi o globalnim vremenskim prilikama ili o globalnoj ekonomiji, možemo da shvatimo samo ako se poslužimo modelima – pojednostavljenim prikazima sistema. Ponekad modele čine sistemi jednačina, ponekad kompjuterski programi (kao što su simulacije koje daju dnevnu vremensku prognozu); ali, katkad su poput modela aviona koje konstruktori isprobavaju u vetrovitim uslovima, to jest manje verzije prave stvari koje je lakše posmatrati i s kojima je jednostavnije eksperimentisati. Kooperativa za čuvanje dece Kapitol Hil je ekonomski sistem u malom; doista, to je gotovo najmanji ekonomski sistem u kome je moguća recesija. Ali, zadesila ga je prava recesija, i kao što je uzletanje makete aviona pravo uzletanje; i kao što ponašanje makete može konstruktorima dati dragocen uvid u to kako bi se u odgovarajućim uslovima ponašao džambodžet, tako i usponi i padovi kooperative mogu da nam pruže presudne uvide u to zašto pravi razvijeni ekonomski sistemi doživljavaju uspon ili pad.

Ako ste više uvređeni nego zbunjeni – trebalo bi da ovde diskutujemo o važnim pitanjima, a ja iznosim slatke parabole o japijima iz Vašingtona – sram vas bilo. Setite se šta sam rekao u uvodu: kreativnost, spremnost da se igramo idejama, u ovakvim trenucima nije samo zabavna već suštinski značajna.

Nikada ne verujte konstruktoru aviona koji odbija da se poigra maketama – i nikad ne verujte ekonomskom stručnjaku koji odbija da se poigra ekonomskim modelima.

Kako to biva, ispostaviće se da je priča o kooperativi za čuvanje dece moćno oruđe u razumevanju nimalo kreativno-neozbiljnih ekonomskih problema nego sasvim realnih. Često se čini da su teorijski modeli kojima se ekonomisti služe, uglavnom matematičke konstrukcije, komplikovaniji od ovog modela. Ali njihovi zaključci se mogu prevesti u jednostavne parabole, poput ove o kooperativi Kapitol Hil (ako ne mogu, to je često znak da s tim modelima nešto nije u redu). U ovoj knjizi ću se više puta, u različitim kontekstima, vraćati na priču o zadrugi za čuvanje dece. Međutim, hajde da za sada razmotrimo dve krucijalne implikacije ove priče: prvu, o tome kako je recesija moguća, i drugu, o načinima da se s njom nosimo.

Prvo, zašto je kooperativa za čuvanje dece upala u recesiju? Ne zato što su članovi kooperative loše obavljali posao: možda jesu, možda nisu, ali to je zasebno pitanje. Ne ni zato što je prepreku predstavljao „vrednosni sistem Kapitol Hila“, niti zbog poslovanja „po prijateljskoj liniji“, kao ni zbog toga što se, u odnosu na konkurenciju, ova kooperativa lošije prilagodila promenama u tehnologiji čuvanja dece. Problem nije bio u sposobnosti kooperative da pruža usluge, nego, naprosto, u nedostatku „efektivne potražnje“: premalo se trošilo na ponuđenu robu (čuvanje dece na sat), a umesto toga ljudi su pokušali da akumuliraju keš (kupone za čuvanje dece). Nauk priče koji važi i za stvaran svet oko nas jeste da podložnost kretanjima privrednog ciklusa može imati malo ili nimalo veze sa suštinskim ekonomskim kvalitetima i slabostima: loše stvari se dešavaju i dobrim ekonomijama.

Drugo, šta je u tom slučaju rešenje? Svinijevi kažu da je u slučaju kooperative Kapitol Hil bilo prilično teško ubediti upravni odbor, koji su činili pretežno advokati, da je problem u suštini tehnički, te da ga je lako rešiti. Rukovodioci kooperative su se isprva poneli kao da je u pitanju problem koji bi ekonomisti nazvali „strukturnim“, koji zahteva direktnu akciju: uveli su pravilo da svaki par *mora* da izađe i ostavi decu na čuvanje minimum dva puta mesečno. Međutim, na kraju je prevladalo mišljenje ekonomista i povećana je količina kupona u optičaju. Rezultati su bili fantastični: zahvaljujući većim zalihama kupona, parovi su imali više volje da izlaze, stvarajući tako obilje prilika za čuvanje dece, zbog čega su se parovi opet još lakše odlučivali na izlaske i tako dalje. BBP ove kooperative – bruto bebi-siterski proizvod, meren jedinicama čuvane dece – vrtoglavo je porastao. Da ponovim, to se nije desilo zato što su parovi postali bolji bebi-siteri, niti zato što su u kooperativi sprovedene bilo kakve temeljne promene. Razlog je to što je ispravljen monetarni propust. Drugim rečima, recesije se mogu lečiti štampanjem novca – i ponekad (uglavnom) sa zapanjujućom lakoćom i izlečiti.

Vratimo se sada privrednom ciklusu u velikom, stvarnom svetu.

Čak i privreda male države je, naravno, daleko kompleksnija od ekonomije kooperative za čuvanje dece. Između ostalog, ljudi u velikom stvarnom svetu ne troše novac samo zarad trenutnog zadovoljstva, već i da bi investirali u budućnost (zamislite da angažujete članove kooperative ne da vam čuvaju decu, nego da naprave novu ogradicu za bebe). U velikom svetu postoji i tržište kapitala na kome oni s viškom novca mogu uz kamatu da ga pozajme onima kojima je trenutno potreban. Suština je ista: recesija obično nastaje kada javnost u celosti pokušava da

akumulira keš (ili, što je potpuno isto, da uštedi više nego što ulaže) i obično se može rešiti izdavanjem više kupona.

Emiteri kupona su u savremenom svetu poznati kao centralne banke: Federalne rezerve, Evropska centralna banka, Banka Japana itd. Njihov posao je da održavaju ekonomsku ravnotežu tako što po potrebi dodaju ili povlače keš.

Ali, ako je to tako jednostavno, zašto uopšte dolazi do ekonomskih recesija? Zašto centralne banke ne štampaju uvek dovoljno novca da održe punu zaposlenost?

Političari pre Drugog svetskog rata zaista nisu znali šta im je činiti. Danas se praktično cela lepeza ekonomista, od Milтона Fridmana nalevo, slaže da je uzrok Velike depresije pad efektivne potražnje i da su se Federalne rezerve morale boriti protiv recesije velikim injekcijama novca. Ali, u ono vreme, takav stav uopšte nije bio opšteprihvaćen. Doista, mnogi istaknuti ekonomisti su zagovarali svojevrstan moralistički fatalizam, smatrajući da je Velika depresija neizbežna posledica prethodne ekonomske neumerenosti i stoga predstavlja jedan zdrav proces: Jozef Šumpeter je tvrdio da je oporavak „zdrav samo ako dolazi iznutra. Svaki oporavak koji je samo posledica veštačkog stimulusa ostavlja deo posla oko suzbijanja depresije nezavršenim i nerazrešenim ostacima loše prilagođenosti dodaje nove, koje će kasnije morati da budu uklonjene, preteći tako biznisu novom (gorom) krizom“.

Takav fatalizam je posle rata iščezao i većina zemalja je tokom naredne generacije aktivno pokušavala da kontroliše privredni ciklus, i to prilično uspešno. Recesije su bile blage, a posla je uglavnom bilo u izobilju. Do kraja šezdesetih mnogi su počeli da veruju kako privredni ciklus više ne predstavlja veliki problem. Čak je i Ričard Nikson obećao da će „fino naštimovati“ ekonomiju.

To je bilo preterano samopouzđano i sedamdesetih je tragičan nedostatak politike pune zaposlenosti postao oćigledan. Ako centralna banka suviše optimistićki proceni koliko poslova mođe da se otvori, ako pusti previše novca u opticaj, uslediće inflacija. Kada se ta inflacija duboko ukoreni u oćekivanjima javnosti, mođe biti izbaćena iz sistema samo kroz period visoke nezaposlenosti. Dodajte tome par spoljnih faktora šoka koji će iznenada podići cene – poput dupliranja cene nafte – i eto vam recepta za gadnu ekonomsku krizu, makar i ne bila razmera Velike depresije.

Ali inflacija je do sredine osamdesetih pala na podnošljiv nivo, nafte je bilo u obilju i ćinilo se da vodeći bankari konaćno savladavaju upravljanje ekonomijom. Zaista je delovalo kao da su preživljeni ekonomski šokovi, ako ništa drugo, ojaćali taj osećaj da smo konaćno shvatili šta nam je ćiniti. Na primer, berza akcija Sjedinjenih Država je 1987. doživela krah – uz jednostavni sunovrat jednako tragićan kao prvih dana sloma berze 1929. Ali, Federalne rezerve su upumpale gotovinu u sistem i realna ekonomija se nije ćak ni usporila, a Dau* se brzo oporavio. Krajem osamdesetih centralnim bankarima, zabrinutim zbog malog porasta inflacije, promakli su znakovi razvoja recesije, pa nisu na nju reagovali na vreme; ali, iako je ova recesija koştala Džordđa H.V. Buša posla, na kraju je na nju delovala uobićajena terapija i Sjedinjene Države su ušle u novi period stabilne ekspanzije. Krajem devedesetih je već delovalo kako

* Industrijski indeks Dau Džons (engl. *Dow Jones Industrial Average*) jedan je od nekoliko berzanskih indeksa koje je napravio Ćarls Dau, urednik Vol Strit Źurnala u 19. veku i suosnivać *Dow Jones & Company*. Dau je saćinio indeks kako bi merio napredovanje industrijskog sektora amerićkog berzanskog trţišta. Ovo je drugi najstariji berzanski indeks u SAD, nakon transportnog indeksa Dau Džons, koji je takode napravio Dau. (*Prim. prev.*)

nije bez osnova izjava da je privredni ciklus, ako ne eliminisan, barem uspešno ukroćen.

Dobar deo zasluga za to kroćenje pripao je finansijskim menadžerima: nijedan centralni bankar u dotadašnjoj istoriji nije doživeo slavu Alana Grinspena. Ali osećalo se i da se ekonomska struktura suštinski promenila te da je to povećalo izgleda za neprekinutim prosperitetom.

Tehnologija kao spas

U striktno tehnološkom smislu, moglo bi se reći da je moderno informatičko doba počelo još 1971. godine sa Intelovim uvođenjem mikroprocesora – „srca“ kompjutera na jednom jedinom čipu. Već početkom osamdesetih postali su sveprisutni proizvodi koji su korisnost ove nove tehnologije učinili vrlo očiglednom – faks aparati, video igrice i personalni računari. Ali u to vreme, to nije delovalo kao revolucija. Ljudi su većinom pretpostavljali da će informatičkom industrijom nastaviti da dominiraju velike, birokratizovane kompanije poput IBM-a – ili da će sve te nove tehnologije na kraju završiti isto kao i faks mašine, video rikorderi i video igrice: izumi inovativnih Amerikanaca koje tek bezimeni japanski proizvođači pretvaraju u unosne proizvode.

Međutim, do devedesetih je postalo jasno da će informatička industrija drastično promeniti i izgled i suštinu naše ekonomije.

Još uvek se može sumnjati u to koliko će informacione tehnologije na kraju ispasti ekonomski korisne. Ali ne može se poreći činjenica da su nove tehnologije *vidnije* promenile način na koji radimo od bilo čega drugog u poslednjih dvadeset ili tridesetih godina. Na kraju krajeva, tipičan savremeni američki radnik

sada sedi u kancelariji. Izgled i način rada jedne poslovne kancelarije nije se značajnije menjao od 1900. sve do osamdesetih – pisaće mašine, ormarići za kartoteke, podsetnici i sastanci (dobro, fotokopir aparat jeste potisnuo upotrebu indiga). A onda se, za relativno kratko vreme, sve promenilo: umreženi računari na svakom stolu, elektronska pošta i Internet, video-konferencije i rad na daljinu zahvaljujući elektronskoj telekomunikaciji. Bila je to kvalitativna, očigledna promena, koja nam je dala osećaj velikog progressa, što samo kvantitativne promene nisu bile u stanju. Osećaj progressa je podstakao i novi optimistički doživljaj kapitalizma.

Povrh toga, nove industrije su oživele nešto što bismo mogli nazvati romantikom kapitalizma: ideju herojskog preduzetnika koji konstruiše bolju mišolovku i tako stiče zasluženo bogatstvo. Još od doba Henrija Forda, činilo se da ta herojska figura postaje deo mitske prošlosti, pošto ekonomijom sve više dominiraju goleme korporacije, birokrate kao one u vladinoj administraciji a ne romantični inovatori. Džon Kenet Galbrajt je 1968. napisao: „Usporedo s pojavom i usponom moderne korporacije, paralelno s pojavom i usponom takve organizacije kakvu iziskuju moderna tehnologija i planiranje, i usporedo s pojavom odvajanja vlasništva kapitala od kontrole nad poduzećem – stvorena je situacija u kojoj poduzetnik više ne postoji kao individualna osoba ni u jednom zreлом industrijskom poduzeću.“* A zar je moguće oduševljenje kapitalizmom koji manje-više deluje kao socijalizam, samo lišen pravde?

Međutim, informatičke industrije su razmrdale industrijski poredak. Ekonomija je ponovo, kao i u 19. veku, postala priča

* John Kenneth Galbraith, *Nova industrijska država*, Zagreb, 1970; prevod: Konstantin Miles i Radovan Stipetić; str. 80. (*Prim. prev.*)

o izuzetnim pojedincima: o muškarcima (i, ponekad, ženama) sa izuzetnom idejom, koju su razradili u sopstvenoj garaži ili kuhinji, i zahvaljujući tome se obogatili. Čak je postalo zanimljivo čitati i poslovne časopise; a poslovni uspeh je zavredeo divljenje onako kako to nije bio duže od jednog veka.

Sve to je stvorilo plodno tlo za razvoj ideja slobodnog tržišta. Pre četrdeset godina, zagovornici slobodnog tržišta, vrednosti ničim zauzdanog preduzetništva, imali su problem sa imidžom: kada bi rekli „privatno preduzetništvo“, ljudi bi većinom pomislili na Dženeral Motors; kada bi rekli „biznismen“, uglavnom bi pomislili na ljude u sivim flanelskim odelima. Ali, devedesetih oživljava zamisao da je bogatstvo rezultat vrline, ili makar kreativnosti.

Ali, ono što je zaista ulivalo ekonomski optimizam bilo je vidno širenje prosperiteta – ne samo na razvijene nacije (gde blagodeti prosperiteta zaista nisu bile tako sveprisutne kao što bi čovek poželeo), nego i na mnoge zemlje koje su sve do nedavno bile otpisane kao ekonomski beznadežne.

Plodovi globalizacije

Termin „Treći svet“ je prvobitno smišljen kao simbol ponosa: Džavaharlal Nehru ga je skovao da bi imenovao zemlje koje su uspele da sačuvaju nezavisnost i od Zapada i od Sovjetskog Saveza. Ali prvobitni politički smisao je brzo potisnula ekonomska realnost: „Treći svet“ je postao sinonim nazadnosti, siromaštva, nerazvijenosti. Umesto pravedničkog ponosa, dobio je konotaciju beznadežne zaostalosti.

Globalizacija je sve to promenila: tehnologija i kapital sele se iz zemalja visokih dohodaka u zemlje niskih dohodaka, usled čega raste izvoz izuzetno radnog Trećeg sveta.

Malo je teže prisetiti se kako je svet izgledao pre globalizacije. Stoga hajde da na trenutak preotamo film unazad, na Treći svet kakav je bio generaciju ranije (i kakav je još uvek u mnogim zemljama). Iako je rapidan ekonomski rast šačice malih azijskih zemalja privukao svetsku pažnju, zemlje u razvoju poput Filipina, Indonezije ili Bangladeša u to vreme još uvek su pretežno onakve kakve su oduvek i bile: izvoznici sirovina, uvoznici gotovih proizvoda. Mali i neefikasni proizvodni sektori, zaštićeni uvoznim carinama, opsluživali su domaća tržišta, ali su obezbeđivali malo radnih mesta. Istovremeno su, pod pritiskom populacionog rasta, očajni seljaci bili primorani da obrađuju sve lošiju zemlju ili traže bilo kakav način da prežive, recimo nastanjujući se na pravim planinama smeća koje su nicale u blizini mnogih gradova Trećeg sveta.

U takvoj situaciji je bilo moguće unajmiti radnu snagu u Džakarti ili Manili za besmisleno malo novca. Ali, sredinom sedamdesetih, jeftina radna snaga nije bila dovoljna da bi se zemlje u razvoju mogle takmičiti na svetskom tržištu gotovih proizvoda. Izgleda da su ranije stečene prednosti razvijenih zemalja – infrastruktura i tehničko znanje, neuporedivo veća tržišta i blizina dobavljača ključnih proizvodnih komponenata odnosile prevagu nad pogodnošću desetostruko – ili čak dvadesetostruko – nižih nadnica u zemljama Trećeg sveta. Činilo se da čak i radikali opažaju obrtanje situacije stečenih prednosti: ali, zahtevi za Novim svetskim ekonomskim poretkom sedamdesetih prevashodno su bili usmereni na pokušaje podizanja cena sirovina, a ne uvođenje zemalja Trećeg sveta u moderne industrijske tokove.

A onda se nešto promenilo. Određena kombinacija faktora koje još uvek ne razumemo u potpunosti – smanjenje carinskih prepreka, razvoj telekomunikacija, pojava jeftinog avio-

prevoza – povećala je isplativost proizvodnje u zemljama u razvoju. Pošto su druge stvari ostale nepromenjene, i dalje je bilo bolje proizvoditi u zemljama Prvog sveta – zaista su prilično česta iskustva firmi koje su preselile proizvodnju u Meksiko ili istočnu Aziju, iskusile loše uslove poslovanja u okruženju Trećeg sveta iz prve ruke, pa odlučile da se vrate. Ali, već je značajno porastao broj industrija u kojima su niske nadnice osigurale zemljama u razvoju dovoljnu konkurentnost za probor na svetsko tržište. Tako su zemlje koje su do tada živele od prodaje jute ili kafe, počele da proizvode košulje i patike.

Radnici u tim fabrikama košulja i patika su, neminovno, bili bedno plaćeni i radili su u užasnim uslovima. Kažem „neminovno“, zato što poslodavci nisu u poslu zarad zadovoljstva svojih radnika; naravno da će pokušati da ih plaćaju što manje, a taj minimum zavisi od ostalih mogućnosti dostupnih radnicima. U mnogim slučajevima radi se o zemljama koje su još uvek ekstremno siromašne.

Ipak, u zemljama gde su nove izvozne industrije pustile korena, život običnih ljudi vidno se poboljšao. Delom je to zato što rastuća industrija mora da ponudi radnicima nešto više plate nego drugde samo da bi ih privukla. Međutim, još je važnije to što razvoj proizvodnje, kao i svih pratećih poslova koje je stvorio novi izvozni sektor, izaziva lančanu reakciju u celokupnoj privredi. Pritisak na zemljište se smanjuje, pa rastu prihodi u ruralnim predelima; manje je nezaposlenog gradskog stanovništva koje očajnički traži bilo kakav posao, pa fabrike počinju međusobno da se nadmeću kako bi privukle radnike, te stoga rastu i plate u gradovima. U zemljama gde ovaj proces već dovoljno dugo traje – recimo, u Južnoj Koreji ili na Tajvanu – plate su dostigle nivo zemalja u razvoju. (Prosečna plata po satu u Južnoj Koreji je 1975. iznosila samo

5 posto satnice u Sjedinjenim Državama; 2006. porasla je na 62 procenta).

Dobrobiti koje je rast izvozno orijentisanih privreda doneo masama ljudi u novoindustrijalizovanim ekonomijama, predstavljaju merljive činjenice. Zemlje poput Indonezije još uvek su toliko siromašne da se napredak meri time koliko prosečna osoba dnevno pojede; kalorijski unos po glavi stanovnika povećao se od 1968. do 1990. sa 2000 na 2700 kalorija na dan, a očekivani životni vek je sa četrdeset šest porastao na šezdeset tri godine. Slični napredovanje beleži se i duž pojasa Pacifika, čak i u zemljama poput Bangladeša. Napredak nije postignut zato što su dobronamerni zapadnjaci uradili nešto da pomognu – inostrana pomoć, koja nikad nije ni bila velika, devedesetih se gotovo svela na nulu. Nije to bila ni posledica blagotvornih mera nacionalnih vlada koje su, kao što ćemo se uskoro podsetiti, bile jednako tvrda srca i korumpirane kao i uvek. Beše to indirektna i nenamerna posledica delovanja bezdušnih multinacionalnih korporacija i gramzivih lokalnih preduzetnika, čija je jedina briga bila da iskoriste priliku za profit na račun jeftine radne snage. Nije to bila poučna priča vredna divljenja; ali bez obzira na niske motive učesnika, rezultat je bio pomak stotina miliona ljudi od potpune bede do situacije koja je u nekim slučajevima i dalje užasna, ali svakako znatno bolja.

I još jednom bi se, prilično opravdano, to moglo pripisati u zasluge kapitalizmu. Socijalisti su dugo obećavali razvoj. Nekada je Treći svet smatrao Staljinove petogodišnje planove savršenim uzorom za skok jedne zaostale zemlje ka 20. veku. Čak i nakon što je Sovjetski Savez izgubio auru progressa, mnogi intelektualci verovali su da bi siromašne nacije mogle da se oslobode stega samo ako napuste utakmicu s razvijenijim privredama. Međutim, devedesetih su one postale očigledni primeri da je

rapidan razvoj ipak moguć – i to ne kroz ponosnu socijalističku izolaciju nego upravo kroz što veću integraciju u globalni kapitalizam.

Skeptici i kritičari

Nisu svi bili zadovoljni stanjem svetske ekonomije posle pada komunizma. Sjedinjene Države su doživele izvanredan prosperitet, ali druge razvijene privrede imale su više problema. Japan se nikada nije oporavio od pucanja „ekonomskog balona“ početkom devedesetih, a Evropa je i dalje patila od „evroskleroze“, trajno visokih stopa nezaposlenosti, posebno među mlađom populacijom, i to i tokom perioda ekonomskih uspona.

Ni u Sjedinjenim Državama nisu svi uživali u opštem prosperitetu. Blagodeti privrednog rasta bile su neravnomerno raspodeljene: razlike u bogatstvu i prihodima dostigle su nivo nezapamćen još od vremena Velikog Getsbija, a zvanični podaci pokazivali su da su realne plate mnogih radnika u stvari pale. Čak i ako statističke brojke prihvatimo s dozom rezerve, prilično je jasno da je američki privredni uspon bar 20 do 30 miliona ljudi ostavio na dnu socijalne raspodele, s tendencijom daljeg pada.

Neki ljudi su druge stvari smatrali skandaloznim. Niske plate i loši uslovi rada u izvoznim industrijama Trećeg sveta bili su čest povod moralisanja – takav život radnika je po kriterijumima Prvog sveta definitivno bio bedan, ali ovi kritičari nisu imali mnogo sluha za tvrdnju da su loši i slabo plaćeni poslovi ipak bolji nego nikakvi. Opravdanije su bile kritike humanitaraca koji su isticali da je veliki deo sveta ostao potpuno izvan blagodetnih

tokova globalizacije: posebno je Afrika još uvek bila kontinent sve dubljeg siromaštva, epidemija i brutalnih sukoba.

Kao i uvek, bilo je i „ptica zloslutnica“. Ali od tridesetih naovamo oduvek je bilo ljudi koji su predviđali da će koliko sutra početi nova depresija; trezveni posmatrači navikli su da takva upozorenja ne uzimaju za ozbiljno. Zato je nesrećan razvoj događaja u Latinskoj Americi u prvoj polovini devedesetih – događaja koji su, kao što danas znamo, ukazivali na mogućnost povratka ekonomske depresije – uglavnom ignorisan.